

Стана Ристић

НАЦИОНАЛНА ЕТИКА И КУЛТУРА У КОНЦЕПТИМА НЕКИХ РЕЧИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Стана Ристић

НАЦИОНАЛНА ЕТИКА И КУЛТУРА У КОНЦЕПТИМА НЕКИХ РЕЧИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду су на основу концептуалне анализе неких личних речи *часби* и *српомо* представљени неки специфични, енциклопедички и универзални карактеристични етички и културни носилаца српског језика.

Кључне речи: личне речи, концепт, концептуална анализа, концептуална структура, лексичка структура, когнитивна етика, термин, етика, енциклопедија, енциклопедичка етика, енциклопедичка култура.

1.0. У раду ћемо представити концептуалну структуру значења личних речи *часби* и *српомо*, са циљем да укажемо на неке етичке и културалне специфичности носилаца српског језика, које се одражавају у овим речима из домена етике.

1.1. Појам концепт и концептуална структура углавном у једном од одређених представљених у *Лексичку концептуалну анализу*, и то оном које те појмове повезују се одговарајућим појмовима из лингвистике, односно семантике. Тако појам концепт употребљавано у смислу јединице менталног лексикона, којом се оперише у процесу са знања објективне и субјективне стварности, и која се на опраштаном плану реализује у виду одређеног смисла. Међутим, појам концепта нам је потребан да помоћу њега објаснимо и оно што не садржи првобитни смисла, а то је не само знање о објективним аспектима него и то како их човек поима, како размишља, шта предоставља, објављује и како искуство има о њима (нпр. *Речник концептуалних термина*, 90). По најновијем мишљењу неких лингвиста когнитивиста, и овај део концептуалних информација има свој извор и у језику и ми ћемо те информације, у вези са темом, тражити у језичкој употреби личних речи *часби* и *српомо*. Овај део концептуалних информација значајних за етички и културолошки аспект ових зборована, које у виду менталних репрезентација остају у домену етике, покушаћемо да откријемо, опет на основу досадашњих поступака у когнитивној лингвистици, и то преко јединице концептуалне структуре: гешталтну оквировања и оквировања (нпр. *Речник* КТ: 90–91).

* У даљем тексту *Речник* КТ.

Стана Ристић

НАЦИОНАЛНА ЕТИКА И КУЛТУРА У КОНЦЕПТИМА НЕКИХ РЕЧИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду су на основу концептуалне анализе значења речи *част* и *срамота* представљене неке специфичне, националне и универзалне карактеристике етике и културе носилаца српског језика.

Кључне речи: значење, концепт, концептуална анализа, концептуална структура, полисемна структура, когнитивна јединица, гешталт, фрејм, сценариј, национална етика, национална култура.

1.0. У раду ћемо представити концептуалну структуру значења лексема *част* и *срамота*, са циљем да укажемо на неке етничке и културалне специфичности носилаца српског језика, које се одражавају у овим речима из домена етике.

1.1. Појам концепт и концептуална структура узимамо у једном од одређења представљеним у *Речнику когнитивних термина*, и то оном које те појмове повезују са одговарајућим појмовима из лингвистике, односно семантике. Тако појам концепт употребљавамо у смислу јединице менталног лексикона, којом се оперише у процесу сазнања објективне и субјективне стварности, и која се на семантичком плану реализује у виду одређеног смисла. Међутим, појам концепта нам је потребан да помоћу њега објаснимо и оно што не садржи појам смисла, а то је не само сазнање о објективним датостима него и то како их човек поима, како размишља, шта претпоставља, уображава и какво искуство има о њима (исп. *Речник когнитивних термина**: 90). По најновијем мишљењу неких лингвиста когнитивиста, и овај део концептуалних информација има свог израза и у језику, и ми ћемо те информације, у вези са темом, тражити у језичкој употреби лексема *част* и *срамота*. Онај део концептуалних информација, значајних за етички и културолошки аспект ових лексема, које у виду менталних репрезентација остају у домену психе, покушаћемо да откријемо, опет на основу досадашњих поступака у когнитивној лингвистици, и то преко јединица концептуалне структуре: гешталта, фрејмова и сценарија (исп. *Речник КТ*: 90—91).

* У даљем тексту *Речник КТ*.

1.2. На основу прихваћеног мишљења да се најважнији концепти једног језика и централни концепти човекове психе, какви су и етички концепти „част” и „срамота”, кодирају у језику и да се одражавају у граматици језика, покушаћемо да откријемо оне граматичке реализације речи *част* и *срамота* које указују на концептуалну мрежу и распоред концептуалног материјала у полисемним структурама лексема *част* и *срамота* (исп. Речник КТ: 91). При томе ћемо имати у виду да сама полисемија у лексичком систему указује на неке односе између концепта и значења.¹ Који ће део концепта бити одражен у одређеној речи или њеном значењу зависи од конкретног језика. Ми ћемо покушати да одредимо који се делови концепата „част” и „срамота”, које сматрамо заједничким за многе језике, одражавају у значењима лексема *част* и *срамота*. Ови показатељи у српском језику пружиће могућност за компаративна и контрастивна изучавања, јер је већ утврђено да се неки универзални или за многе језике заједнички концепти различито групишу и вербализују у разним језицима, и то у тесној зависности од лингвистичких, прагматичких и културолошких фактора (исп. Речник КТ: 92—93).

1.3. Појам концептуализација узимамо у смислу процеса обраде информација у човековој сазнајној делатности на основу које се образују концепти, концептуалне структуре и концептуални системи. У нашем истраживању поимамо га као процес структурирања знања о одређеним реалијама, који на плану лексичког система условљава образование значењске структуре лексема, чија појединачна значења указују или на одређене концепте или на концептуалне јединице (исп. Речник КТ: 93). Концептуализацију у вези са темом рада пратићемо и као континуални и као живи процес развијања општег смисла у више различитих концепата или концептуалних јединица, односно у више различитих значења лексема *част* и *срамота*. Сматрамо да се у том процесу испољава способност носилаца српског језика да као индивидуалне и језичке личности стваралачки суделују у попуњавању и повезивању концептуалног система језика и у ширењу значењског потенцијала речи. Настојаћемо да и ова концептуална анализа значења лексема *част* и *срамота* и њихових деривата укаже на још неке могућности повезивања концептуализације са семантиком уопште, а посебно са концептуалном семантиком.

¹ Сложеност овог односа показују и примери различитог одређивања, односно поимања истих концепата и њихових јединица у дефиницијама и у полисемним структурама лексема *част* и *срамота* у два различита речника који су у овом раду коришћени као извори, *Рјечника ЈАЗУ* и *Речника МС*. Разлике које су биле илустративне за анализу показивали смо дословним навођењем дефиниција из оба речника, и то у аутентичним писмима: латиници и ћирилици, да би се без посебног навођења знало о коме је извору реч. Исти принцип у вези са писмом примењивали смо и у наводу потврда за концептуалне и значењске реализације ових лексема, па смо и на тај начин истичали разлике у концептуализацији значења анализираних лексема у ова два различита лексикографска извора.

2.0. Зато ћемо полисемне структуре лексема *част* и *срамота* представити као концептуалне структуре, са значајнијим концептуалним јединицама, које се реализују или у виду посебних значења или у виду карактеристичних контекстуалних употреба чија семантичка и граматичка спојивост открива смисао реализованих концептуалних јединица. На овај начин се у оквиру концептуалног система представља и његов најзначајнији део — ментални лексикон, чије су јединице по Г. Фрегеу, директно повезане са језичким формама као носиоцима одређених значења (Речник КТ: 95).

2.1. Циљ нашег рада јесте да на основу речничког корпуса представимо и историјски развој концептуализације значења лексема *част* и *срамота*, па ћемо најпре поћи од њиховог првобитног, етимолошког значења.²

2.2. Првобитно значење прасловенске и општесловенске речи *част*, према Скоку, настало је према инфинитиву *чисти* са индоевропским значењем 'сматрати, ценити, мислити'. Од исте основе настале су речи *поштен*, *штовати* и све њихове изведенице и творенице (Скок I: 298—299, под *част*). Према истом речнику апстрактна именица *срамота* настала је од прасловенског *сормъ које је значило „лудор, стид”. Словенско духовно значење „чега се човјек стиђи, што презире” развило се из конкретног индоевропског значења (Скок III: 314—315, под *срам*).

2.3. По изворном значењу обе речи припадају апстрактним именицама из сфере морала; прва, *част*, припада интелектуалној човековој делатности, а друга, *срамота*, емотивном стању. Наслеђено, колективно и стечено, индивидуално сазнање носилаца српског језика о именованим појмовима и концептима, код апстрактних имена овог типа формирало се у оквирима регулације односа између припадника заједнице, друштва и ограничавања индивидуалних слобода. Етичке категорије о „добром, праведном”/„лошем, неправедном” код носилаца српског језика заснивају се на универзалним филозофско-религиозним и социјално-психичким принципима и на специфичним друштвено-историјским и прагматичким принципима.

3.0. Сами концепти „част” и „срамота” реализују се у етичком систему чији се сценариј у српском језику може најопштије представити у виду пропозиције: „Добро је чинити нешто тако да сви сматрају да је то добро” (исп. Ристић — Дугоњић 1999: 166). Лексеме *част* и *срамота*, као и друге из сфере морала, своја значења заснивају на смислу „добро/лоше”, па се употребљавају за исказивање позитивног/негативног става, оцене, чије се когнитивно опредељење представља општом пропозицијом: „Добро/лоше је X” (исп. Максимов 2000: 21). Овакво опредељење, морална оцена, не заснива се само на мисаоном постулату него и на интуицији реалног природног

² Зато смо као изворе одабрали следеће речнике: Скока, *Рјечник ЈАЗУ* и *Речник МС*.

сознања. Особеност моралних оцена огледа се у томе што се непосредно примају и преживљавају од стране оцењивачког субјекта као *над-* или *вансубјективне* по својим основним критеријумима, па у том смислу и као објективне оцене.³ Формула „Добро/лоше је Х”, у контексту норме представља општу вредносну пропозицију у сазнању човека пре акта експликације, чије конкретно „пуњење”, садржај представља индивидуални вид сазнања (Максимов 2000: 29). Управо се овај вид сазнања испољава у националној семантици речи из сфере морала, па ће тако и морал као један од феномена језичке личности српског језика бити представљен у концептуалној анализи речи *част* и *срамота*.⁴

3.1. Концепти „част” и „срамота” засновани су на супротним принципима не само по општем смислу, него и по основном значењу које се реализује у социјалној сфери, па се лексеме *част* и *срамота* налазе у антонимијском односу. Концепт „част” у смислу „признање, репутација” заснован је на позитивним принципима на основу којих други (заједница) цени, фаворизује оно што је добро, а концепт „срамота” у смислу „оно што изазива презир”, на негативним принципима, на основу којих други (заједница) осуђује оно што је лоше. Ови концепти, како показују изворна значења речи *част* и *срамота*, супротстављени су и по томе што одражавају различите типове регулације односа међу члановима једне заједнице. Значење речи *част*, по свом изворном и основном смислу, реализује се у социјалној сфери (в. њену концептуалну структуру), па одражава спољашњу регулацију односа, наметнуту од стране других (заједнице), а значење речи *срамота* по свом изворном смислу „оно чега се неко стиди” и по смислу „осећање стида, срама” реализује се у личној, интимној сфери човека, па одражава унутрашњу регулацију односа, којој се сам прилагођава субјекат тог осећања.⁵ Међутим, по значењима која се реализују у интимној сфери човека концепти „част” и „срамота” не функционишу по супротним принципима, него се преклапају, па лексеме *част* и *срамота* деле исто семантичко поље са смислом „унутрашњег стида” и личне човекове одговорности према моралним нормама (исп. т. 6.4.1).

4.0. Полазећи од етимолошког значења речи *част* и *срамота* и њихових првобитних (изворних) концепата, представимо и њихов историјски развој на основу грађе из историјског *Рјечника ЈАЗУ*, који захвата период од 12. до друге половине 19. века у развоју језика (да-

³ О утилитарности, субјективности, па и о експресивној функцији моралних оцена са смислом „добро”/„лоше” и о процедури извођења ових оцена в. Максимов 2000: 22—28.

⁴ О томе шта је предмет моралног одобравања и о начину одређивања „доброг” в. исто: 30.

⁵ О типовима ових односа и њиховој улози у формирању сценарија морала у српском језику, реализованим у значењима речи из ове сфере в. Ристић — Дугоњић 1999: 165.

ље у раду: стари језик), и из *Речника МС* који представља период од друге половине 19. века (од Вука) до седамдесетих година 20. века у развоју српскохрватског језика (даље у раду: савремени језик).

4.1. Тако се у српском (српскохрватском) језику, према значењима речи *част* и њених деривата, представљених у оба наведена речника,⁶ њена концептуална структура може представити на следећи начин:

1. част је признање, репутација коју неко или нешто има, задобија у друштву, јавности; *misao da tko ili što dobrijem osobinama svojim ili kojom između njih zaslužuje pažnju i pohvalu; iskazivati (odavati) čast nekome; biti u osobitoj časti (o nekome, nečemu); udostojiti časti (nekoга, нешто); čast je nekoга зайала; raditi jedan drugom o časti; naterati nekoga na dužnu čast (prema nekome); kruniti (venčati) nekoga čašću; частан „који је почаствован, што је почаствовано”, junak, doktor, otac, poglavar, човек; biskup, sinod, vladika, kaluđerski red, pop, sveštenik; ime bogorodičino, služba božja; časni krst (križ), časni dani, časni posti, а у савременом језику још и часна сестра, часне вериже; частан однос (посао, зарада, намера); „који некоме чини част”: vojvoda, knez, djevojčica, žena, udovica; часна породица, частан дом; часно звање;*

2. част је високи службени положај, почасно, угледно звање: *biti se na лествице чasti; dizati некога на лествице чasti; steći časti (u carevu dvoru); dignuti nekoga na lijepe časti; stupiti na čast učitelja;*

3. част је одређени начин, форма понашања, опхођења: а) поступак, церемонија, обред: *kleknuti na koljena s velikom čašću; izaći pred kraljevstvo sa slavom i čašću; nositi prinostiti čast (nekome); ukopati nekoga sa čašću;* б) перформатив у говорним чиновима: 1) исказивања части у представљању, поздрављању, ословљавању: *смајрам за част/čast mi je; poklon ti s velikom čašću; neka ti je čast (domaćine)!; часни суде!; ваša časnost;* 2) оцене: *испод чasti је „недостойно је, неприлично је”;* 3) заклинања: *часна реч/на моју часну реч/чasti ми „заклињем се чашћу”;* 4) иронично грдње, вређања: *чastiи некога свим животињским именима; чastiи се којекаквим њсовкама (жадним изразима);*

4. част је нешто конкретно чиме се показује, пажња, уважавање а) гозба: *част обилаћа, имати тај дан част; частии се јелом; ви се тамо частиие;* б) дар, поклон 1) којим се указује пажња некоме, пријатељу и сл. (из старог језика); 2) (у јелу, пићу или новцу) који доносе званице на свадбу: *износићи част (застарели примери из савременог језика).*

5. част је скуп морално-етичких начела којима се ко руководи у својим друштвеним и личним поступцима, поштење: *бранићи личну част крвљу; шужити некога због увереде чasti; uzdignuti sinove u časti i poštenju; zadužiti nekoga čašću i poštenjem; biti (služiti) na čast nekome.*

4.2.1. Концептуална структура речи *част* у старом српском (српскохрватском) језику је сложенија и по броју и по уређености реализованих концептуалних јединица, фрејмова и сценарија, а и по броју и граматичкој структури спојева ове речи са другим јединицама. У старом језику указивање части има религиозно-црквену и социјалну

⁶ Потврде и друге наводе из речника дајемо у изворном писму: из *Рјечника ЈАЗУ* латиницом, а из *Речника МС* ћирилицом, да бисмо и на овај начин истакли карактеристике једног и другог корпуса релевантне за историјски развој концептуализације значења лексема *част* и *срамота*, за разлике у концептуализацији и за континуитет у том развоју.

димензију. Тако се част указује Богу и реалијама из религиозне и црквене сфере: *učiniti nešto za čast gospodina boga; posvetiti se bogu s čašću; darovati, prinositi čast bogu (svetima); slava i čast bogu; božja čast; časīan* 'koji je počastvovan, što je počastvovano': *ime bogorodičino, kaluđerski red, služba božja, biskup, sinod, vladika, pop, sveštenik; časno tijelo Hristovo* (kad se misli na pričešće), *časni krst, (križ), časni dani, časni posti*. У световној и социјалној сфери у старом језику част се указује владарима и заслужним члановима заједнице: *prikazati (ukazati) čast kralju; časīan* „који је počastvovan, што је počastvovano”: *junak, doktor, otac, poglavar*; „који некоме чини част”: *vojvoda, knez, djevojčica, žena, udovica*. Сам концепт „части” у овом смислу реализован је у виду когнитивних јединица сложеније структуре — у виду сценарија, са прецизно одређеним карактеристикама, па тако имамо: а) јавно уважавање, представљено кроз фрејм даривања, украшавања и кроз фрејмове других конкретних поступака и радњи: *kruniti nekoga čašću; venčati nekoga slavom i čašću; darovati nekoga za čast i uzvišenje; nositi, prinositi čast (i slavu): gospodi, nekome, kralju, roditelju, caru; kleknuti na koljena s velikom čašću; ukopati nekoga s čašću; izaći pred kraljevstvo sa slavom i čašću* б) уважавање без јавног показивања: *štovati nekoga čašću i poštenjem*; в) припремано, режирано уважавање: *učiniti nekoga dostojnim neke časti; raditi jedan drugom o časti i o dobru*; в) наметнуто уважавање: *naterati podanike na dužnu čast prema crkvnjacima*.

4.2.2. Од 16. века па до савременог језика, нарочито у народном говору и фолклору, говорним чином „на част некоме нешто” пропраћа се и чин церемонијалног даривања без обавезе враћања (*На часīи шеби и чаща и вино*). Овај израз парафразира је у савременом разговорном језику и реализује негативно значење ругања, подсмевања: *На часīи им њаква ђамеш!*

4.2.3. Разлике у концептуализацији лексеме *časī* у старом и савременом језику види се и у хијерархијском распореду концептуалних јединица у полисемним структурама. У *Рјечнику ЈАЗУ* основно, примарно значење је јавно признање, уважавање, а у *Речнику МС* је основно значење морално начело којим се неко руководи у свом понашању и поступцима. Другачији су и општи, универзални и свакодневни, прагматички принципи на којима се заснивају примарни концепти у оба речника. У старом језику се ови принципи заснивају на социјално-моралним вредностима, па оцену којом се одаје признање у старом језику примарно заслужује човек, а секундарно предмети и други појмови. Већи број ових других јавља се у црквено-обредној сфери (в. т. 4.2.1). Оцена о моралним вредностима човека је веома значајна, вредна, али не у статусном него у етичком смислу, па се у овом раздобљу код носилаца српског језика част дарује, поклања, част се показује, исказује, носи, приноси, уз пропратне поступке и церемонијале; чашћу се неко круни, овенчава, удостојава, на части се захваљује, част се узвраћа чашћу или на неки други на-

чин, затим се част узајамно указује и сл. Важност оцене појачава се плеонастичком везом речи *част* са речима сличног значења: *част* и *слава*, *част* и *пошћење*, *част*, *слава* и *дика*, *част* и *узвишење*, *штова*-*ти некога* *ча*шћу и *пошћењем*, *чест*и*и*та *част*. Затим, у старом језику част се вреднује етичким и естетским параметрима, па је *част* *све*-*шла*, *божја*, *велика*, *лепа*, *чест*и*и*та, *племени*та, при чему се неки од њих кроз гештатл опредмећености и чулно перципирају (*све*шла, *ве*-*лика*, *лепа*). У ономе ко част заслужује и прима одражава се статусна, социјална и старосна хијерархија, па се част најчешће указује: Богу, светима, црквеним лицима, цару, владару, господи, родитељима, старијима.

4.2.4. У старом језику нарочито је евидентна употреба глагола *чест*и*и*ти (некога, нешто) „указивати част некоме, нечему” са доста примера: *бога*, *сина*, *оца*, *закон божји*, *свеце*, *оца* и *ма*ш*ер*, *слободу*. У савременом језику глагол *чест*и*и*ти ово значење реализује okazjiо-нално.

4.2.5. Тако је у старом језику концепт „части” задржао универзалну карактеристику моралне оцене засноване на филозофско-религиозним и социјално-прагматичким принципима.

4.2.6. У савременом језику, према *Речнику МС*, концепт части у овом смислу знатно је поједностављен, обезличен, обездуховљен и сведен само на социјалну сферу. Указивање части некоме или нечему у савременом језику реализује се кроз гештатл пријатног догађаја, околности: *част* је *некога* *за*па*ла*, *нек* је у *особи*тој *част*и. Сам носилац части ставља се у други план, што је, кад су у питању људи, исказано у пасивним конструкцијама: *би*ти у *особи*тој *част*и или *част* је *некога* *за*па*ла*. Признање се често исказује предметима и резултатима човековог рада, па је у савременом српском језику частан: однос, посао, зарада, звање, намера, породица, дом и сл. Социјални односи, према концепту „части” у савременом језику, нису примарно засновани на етичким принципима, него у складу са развојем грађанског друштва, и на правним, што показују примери: *ш*уж*и*ти *некога* *због* *увреде* *част*и, *суд* *част*и, и форма за ословљавање *ч*ас*ни* *суде*!

4.2.7. Међутим, у оба концепта, како показују и примери из старог и из савременог језика, част је вредност која се стиче и која се мора чувати. У старом језику част се има, добија, стиче али и губи; за част се боји, част се љуби, за част се бије и кад је у питању лична част и част других било да се она другима указује, било да се на њу напада: *би*ти *на*суп*р*от *не*чијој *ч*аст*и*; *на*уд*и*ти *не*чијој *ч*аст*и*; *са*хра*н*ити *не*чију *ч*аст*и*; *уз*ети (*уг*ра*б*ити, *д*иг*н*ути) *не*чију *ч*аст*и*; *бра*нити *не*чију *ч*аст*и*; *ра*зди*ра*ти *ч*ас*н*ост *не*чијег *г*лас*а*; *по*хва*л*ити *не*чију *ч*ас*н*ост. У савременом језику у овом концепту улога другог није изражена, али се одбрана личне части плаћа крвљу или се обавља на суду.

4.3. Концепт части као високе, престижне службе, звања, функције и сл. реализује лексема *časť* у оба језика на исти начин. Лексема *časť* јавља се углавном у везаним спојевима са јединицама којима се именује престижна служба, а сам концепт одликује се статусним вредновањем које се мери висином, што се реализује у гешталту лествица или у фрејмовима пењања и подизања некога. У старом језику се то исказује примерима типа: *steći časti (u carevu dvoru); ostaviti bansku čast; dignuti nekoga na lijepe časti; stupiti na čast učitelja; časnik „носилац почасне службе”*. У савременом језику имамо примере типа: *пењаћи се на лествице часћи, дизаћи некога до високе часћи; часно звање*.

4.4. Концепт „части” као нечег конкретног чиме се указује част, развио се на основу метонимијског преношења апстрактног значења вредновања на пропратне поступке и предмете који су често допуњавали церемонијал указивања части. Концепт „части” као гозба, јело и пиће, према евиденцији *Рјечника ЈАЗУ*, код именице *časť* формирао се тек у 16. веку, док се код глагола *časťићи* јавља у једном од примарних значења још у 12. веку. Овај концепт је у старом језику знатно богатији, и осим гозбе и трпезе, обухвата јело и пиће које се у виду поклона упућује пријатељима, што се у савременом језику, али у старијим потврдама, потпуно конкретизовало и везало за сценарио свадбе и односи се на све врсте поклона. Осим именице *časť* и глагола *časťићи*, овај концепт се реализује и код придева *časћан*: *часне ђаконије; Што је масније то је часније* (н. посл. о храни). У старом језику реализују га именице *časћионик, часћишељ, часћишељица* и *часница* „поклон који се добија на част”.

4.5. Концепт „части” као морално начело у старом језику нема лични карактер, јер се човек у свом личном деловању и у односу према другима њиме руководи да би угодιο некоме, другима, најчешће ужој или широј заједници: *biti nekome s časti (na čast i slavu), biti (služiti) na čast nekome, nečemu*, што се реализује и у виду гешталта материјалних добара, богатства, благостања: *imati čast; steći čast; uzdignuti sinove u časti i poštenju; napuniti čašću (svu našu zemlju); zadužiti nekoga čašću i poštenjem; biti od časti (i koristi) nekome*. У савременом језику ово начело се прима као лично опредељење, па је *časť* *лична, особита, девојачка* и сл. Она се као део најинтимнијег унутрашњег бића, као личносно начело реализује или у виду гешталта осетљивог органа, који се може дотаћи, увредити и који се мора бранити, или као улог, гаранција која се у форми заклињања полаже за нешто: *часћи ми; часна реч; дајем часну реч; на моју часну реч; часне ми речи*. „Част” као морално начело реализује се не само у интимној сфери, као компонента унутрашњег човековог бића, него и друштвеној сфери, као компонента социјалног човековог бића, својствена, опет као личносно начело, само најбољима: *поље часћи „бојно поље”, часно погинући* (в. т. 6.4.1).

5.0. Према значењима речи *срамота* и њених деривата, представљених у оба наведена речника, њена концептуална структура може се показати на следећи начин:

1. срамота је стање, положај које изазива (нечији) презир, понижење: *паћи се и срамоти; стидети се суда и срамоте; срамота може човјека убити, ујести, изјести, наћи, снаћи, пасти на њ; од срамоте, рад срамоте што чинити или не чинити (стидети се, не моћи говорити/казати, покунјити се, сакрити се); срамоту може човјек кому чинити, donijeti, napijeti, nositi, stvarati, може је sipati или navesti на кога; нанети лажу срамоте (некоме), срамотишти (некога): жену „узимати част, невиност, обећашћивати, silovati“; (себе): „izazivati осјећај срама, stida; vrijeđati, grđiti“; вратишти жао за срамоту; вратишти (повратишти) жао за срамоту „осветити се“;*

2. срамота је онај који је починио нешто што изазива презир других, нешто ружно, нечасно, срамно, срамота је човјек који је својим владањем узрок, да се његови ближни морају стидјети, рђа, брука, грдоба: *Немце су њредводиле оне наше срамоте; кукавни срамотишћел; срамотан: жена, девојћца; tobom срамотан; s vas срамотан; срамотни од њих; за њих су они срамотни; срамотител, срамотница, срамотник, срамотњак;*

3. срамота је оно чега се човек стиди, оно што је срамно, нечасно, оно чиме се неко доводи у срамно, понижавајуће стање: а) нечастан, сраман чин: *одмицашти се од мјесца срамоте; срамота је њезина веже за кућу; срамотење; срамотан „што donosi срамоту; нечастан, непоштен; ружан, погрдан, увредљив“: живот, смрт, мир, stradanje, stanje, strast, grijeh, bijeg, stvar, posao, prošња, dobit, mito, novac, celivаnje, pogled; б) непристојне, нечасне побуде, жеље: срамотни снови, сање; в) непристојне, срамне бестидне речи, псовке, увреде: *непријатним речима чиништи некоме срамоту и њсовку; рећи срамоту; нета и песмата роганијех срамота; жене се њобију, чује се само како се срамоте: „Ха њојани!“ „Ха, ојажаро!“; њсовати и срамотно зборишти; срамотан: њсловице, разговор, речи, њесме; рећи, псовка, песма, igrokaz, poslovice; добацшти /девојци/ шћожд срамотски; в) део тела који се обично покрива и не показује, голотиња: *Благо оном који чува хаљине своје да го не ходи и да се не види срамота његова; Svak ће сваћји голоћи и срамоту видјети; срамотни уд; срамотне болести „полне болести“; г) изметине: I тачка своју срамоту крије (п. posl.);***

4. срамота је перформатив за изазивање, побуђивање стида, срама у говорним чиновима: а) оцене: *Velika је срамота човеку sagrišiti prid bogom; срамота је ровећи s тејдана; б) прекора, осуде, погрде себи или другима: Вуци се ојоле, бруко и срамото!; Ан' ити не смје на мејдан изисшти, / но се ѡреја, срамота ите била!; Срамота би ме било од берберина; То је наша срамота велика, да дворимо cara nevirnoga; мене је срамота; то је за њега срамота; срамота по све наше књижевнике; Срамота је итакоме јунаку куйиш харач, не скуйиш харача; срамота је кришти (нешћо); срамота је уцелишти сироту; в) клетве: *Sramotna hodila; Sramotan i ko te судњом ићинио;**

5. срамота је непријатно осећање изазвано сазнањем о непристојности, непримерености каквог сопственог поступка, срам, стид; *neugodan i bolan осјећај који човјека обузима зато, што га осудују други људи, кад прекрши добре обичаје или претрпи neuspjeh или nasilje; срам, стид, понижење; брука, rugло, погрда: Уклоништи се од људи од ѡусе срамоте; бишти са децом срамотан; Nama дика, а Turkom срамота;*

6. срамота је оно што је у вези са покладним данима: *срамотни понеделјак* „је исто што и pokladni понеделјак“.

5.1.0. У представљању значења речи *срамота* различите су рангирана примарна значења у старом и савременом језику. У старом језику као основно значење истакнуто је осећање стида које обузима човека зато што га осуђују други, па је сам концепт срамоте, тако

представљен, заснован на емотивно-моралној компоненти око које се организује целокупна концептуална структура, која је сликовито представљена и конкретизована преко елемената стања, као другог примарног значења лексеме *срамошћа*. У савременом језику редослед у представљању значења је обрнут, а елементи осећања овог концепта представљени су одвојено од етичких. Ови други се реализују у виду перформативне употребе лексеме *срамошћа* у форми прекора или грдне упућене некоме или у виду експресива: *срамошћник*, *срамошћњак*, *срамошћница*, који се као презрива имена дају онима који немају осећање стида. У оба језика овај концепт се реализује као социјално-етичка категорија неповољне оцене, суда о нечему што је лоше, што с једне стране изазива презир других према ономе на кога се оцена односи, а с друге стране осећање стида и понижења носиоца оцене. Ово је стање у које је неко или доспео због свог лошег понашања, због својих поступака, неуспеха или је доведен лошим поступцима других према њему. У оба језика ово стање се реализује кроз гешталт нечег што покрива, пада, што се наноси на некога, што носиоца таквог стања чини обележеним и изложеним јавности, и поред сопствене жеље да остане непримећен: *неко је њод срамошћом*, *срамошћа њо некоме њада*, *засиџа га*, *нанои се на њега као љага*, *неко носи срамошће хаљине* и сл. Ови старозаветни елементи „спољашњег стида” у концепту „срамота”, који се доживљава негативно и јавно санкционише, нарушиоцима моралног кодекса навлаче срамоту и побуђује у њиховој души (или срцу) стид (исп. Арутјунова 2000: 62).

5.1.1. У концепту „срамота” носиоци српског језика то стање примају као привремено, па се у њиховом схватању, које се реализује у виду фрејмова конкретних радњи, срамота и са себе и са других може одстранити, опрати, очистити, смаћи, дигнути, скинути, отрати. Ако у то стање неко западне кривицом других, онда се срамота превазилази кроз сценариј освете, што потврђује израз *враишћии жао за срамошћу* који се из старог језика задржао до данас у српском језику. Схватање о срамоти као о привременом стању у старом језику се реализује и у виду гешталта неповољног догађаја, невоље која човека може снаћи, затећи, или у виду гешталта провалије у коју човек може упасти. Из тог стања човека може неко избавити, а у старом језику то може бити и Бог: *I zatrudnje i rodi sina, i reče: „Uze bog sramotu moju!”* (пр. из Старог завета, Даничић).

5.1.2. У старом језику, за разлику од савременог, концепт „срамота” обухвата не само осећање стида него и савест, што се реализује кроз гешталт срамоте као опасног бића које човека може убити, изјести, ујести и сл.

5.1.3. У социјалној сфери овај концепт у старом језику садржи и смисао греха, што се реализује кроз сценариј покајања, па се срамота може осветлити, покајати. Преклапање ова два концептуална поља одвија се у ситуацији неутралисања опозиције социјално-етички

стид — религиозни стид, чиме се укида и однос опозиције између лексема *срамота* и *џрехоша*, што показује и пр. из старог језика *sramotan greh*. Стид који се јавља у основи концепта „срамота” је више социјално-етичке него религиозне природе. Религиозни карактер стида у српском језику реализује се у концепту речи *џрехоша*, и те разлике су у схватању носилаца српског језика веома изражене, што се на плану језика реализује у односу опозиције речи *срамота* и *џрехоша* (исп. пр. из т. 5.5. у коме се на опозицији ове две лексеме заснива стилски ефекат антитезе, остварен у напоредној употреби ових јединица). Социјално-етички стид подразумева реакцију на сопствену или туђу индивидуалну кривицу за коју се одговара пред другим — пред човеком, а не пред Богом као код речи *џрехоша*. Тако се речи *срамота* и *џрехоша* јављају у опозицији не према типу поступка, који се оцењује негативно, нити према првом адресату на кога се поступак односи, него према другом адресату — човеку или Богу, у односу на које се одређује карактер (смисао) негативне оцене поступка. У концептуализацији речи *срамота* то је човек, а у концептуализацији речи *џрехоша* то је Бог (исп. Толстој С. 2000: 19—20).

5.1.4. И у концепту „срамота”, као и у концепту „част” у старом језику је значајно истакнута улога другог, што се реализује у фрејмовима одређених поступака, радњи, па срамоту некемо могу други чинити, донети, нанети, могу је навести на некога и на многе друге начине, почев од увредљивих гестова и поступака, па преко непристојних речи, увреда и псовки које се некемо упућују.

5.1.5. И поред преовлађујућег схватања, реализованог у сценарију скривања, да своју и туђу срамоту треба крити, покрити, сакрити, да је треба затрпати, да треба о њој мучати (што је карактеристика концептуализације значења речи *срамота* и њених деривата у приватној сфери),⁷ „срамота” се у друштвеној сфери, реализована у сценарију јавне осуде, може и разгласити и јавно жигосати, излажући носиоца срамоте порузи. У савременом језику на то указују примери: *сџуб срамотије*, *џрибиџи* (некогда) на *срамотини сџуб*, а у савременом и старом језику за исту ситуацију употребљава се и именица *срамотиџије*.

5.2. Перформативна употреба лексеме *срамота* у функцији оцене остварује се углавном у великом броју примера безличних конструкција, у којима се реч срамота јавља у предикативном делу, и које се допуњавају реченицама или логичким субјектима у дативу и акузативу. Допунама се исказује шта је све могло бити обухваћено овом оценом у сазнању носилаца српског језика од 12. века до најновијег времена. Тако сазнајемо да је срамота следеће: сагрешити пред

⁷ Исп. Аругјунова: 63, по којој је функција стида да у човеку чува сакривену тајну, да не прелази границу личне сфере, чиме се регулише простор отворености међу блиским људима.

Богом, побећи с мејдана, дворити цара невернога, увелити сироту, турчити се, псовати, вређати некога, употребљавати скарадне речи, одузимати женску част, поштење, силовати и поступати на штету другог: отимати нешто силом, отети нечију девојку, обљубити некоме жену; а срамотна је страст, мито, прошња, блуд, опачина и сл. Ова оцена се реализује најчешће као опште упутство за избегавање нечасних поступака или као реакција, осуда, прекор, грдња некоме ко је тако нешто починио: *срамоша за њега; Срамоша ће било!*, па чак и као кајање и грижа савести за лични нечасни поступак: *Мене је срамоша (због нечега)*, али и као клетва да срамота некога стигне, заде-си: *Срамошна ходила!*, *Срамошан и ко ће судњом учинио!*

5.3. Концепт срамоте у оба језика преко метонимијског преношења смисла обухвата и онога који чини срамоту, често исказано у прекору, псовци или експресивима *срамошник*, *срамошњак*, *срамошница*, као погрдним називима за оне који немају осећање стида; затим обухвата и нечасно дело, поступак, и уопште оно што је нечасно, из чега се осим наведених поступака види да нечасно, срамотно може бити и оно што је човеку најважније и највредније: живот, смрт, мир, посао, добит, новац; срамотни су и неки делови тела и болести у вези с њима и сл.

5.4. У старом језику јавља се необична употреба речи *срамошан* у обредно-религијској сфери, која се сасвим уобичајено јављала у концепту 'части', па тако имамо *срамошан њонедељак* 'покладни понедељак' (исп. примере за *часџ*, т. 4.2.1).

5.5. Концепт „срамота” по схватању носилаца српског језика заснован је и на концептима простора и времена, што показују атрибута уз лексему срамота, по којима срамота може бити *голема*, *јрдна*, *велика*, *мала*, *вечна*; затим на концептима квантитета и квалитета, па срамота може бити *неизречена* и *љута*. Концепт „срамоте” се у српском језику, а нарочито у народним песмама допуњује и одређује напоредном употребом уз реч срамота речи сличнога значења: *брука*, *јоруџа*, *ружло*, *укор*, *јсовка*, *сџид*, *ззор*, *јонижење*, чиме се постижу и стилски ефекти појачавања, истицања. Нарочити стилски ефекти — антитеза нпр., постижу се напоредном употребом речи *јрехоша*, с којом је реч *срамоша* у односу опозиције: *Ако ивене струк рuzmarina, tvoja sramota, naša greota*.

6.0. У претходном излагању истакнуте су најзначајније националне и културалне особености у концептима „част” и „срамота” носилаца српског језика у периоду од 12. века до наших дана. Пошто ови концепти из сфере морала спадају у универзалне, они и у српском језику испољавају неке универзалне карактеристике, од којих ћемо представити само најбитније.

6.1. Универзално у концептима „част” и „срамота” у српском језику јесте то да се и у њима легитимност одређених односа у друштву заснива на праву, које проистиче из природних закона. То право

се у наведеним концептима реализује углавном као морал, а у савременом језику и као нужност која подлеже законским санкцијама (*суд часћи, часни суде!, браниши часћи њред судом* и сл.), (исп. Максимов 2000: 9). Међутим, може се рећи да се систем регулационих правила у српском језику у концептима „част” и „срамота”, без обзира на временски период његовог развоја, више заснива на моралу, на традиционално-интуитивном схватању добра и праведног, а мање на закону, што је универзална карактеристика концепата из етичке сфере (исп. Арутјунова: 57).

6.2. У старом језику задржало се и старозаветно схватање о праведницима који воде правилни живот по вишој, божијој правди, која се заснива на свеукупности норми понашања човека — на моралу, који се налази изван реалности, у трансценденталном. Оно се одражава у појмовима из религиозно-обредне сфере и реализује се углавном у концепту „част” као позитивном, праведном начелу оличеном у Богу, коме се увек указује част, а које се пренело и на световни живот у коме то начело оличавају црквени и владарски великодостојници: владика, цар, господар, краљ и др., или се оно повезује са култом мртвих којима се указује част кроз различите обреде.

6.3. Тако појам „части”, као и појмови „стида” и „савести” који су у основи разматраних концепата, и у српском језику имају два аспекта: религиозно-обредни, ритуални и свакодневни, етички и емотивно-социолошки, што је очигледно у концептуализацији полисемних структура лексема *часћи* и *срамошћа*. Овај други аспект у концепту „срамота” задржао је старозаветно схватање „спољашњег стида” који покрива човека у очима других људи, умањујући његово достојанство. Овај стид и у српском језику, као и у руском нпр., има спољашњу симптоматику која се испољава на лицу нечасних преступника или као губитак способности да се нешто каже, предузме, или пак као реакција скривања, повлачења од других (исп. Арутјунова 2000: 59—60).

6.4.0. У стварању социо-вредносних концепата, какви су и концепти „част” и „срамота”, који регулишу однос човека са самим собом и са другима веома је важна позиција носиоца оцене. Ако је његова позиција предмет моралне оцене, у концептима „част” и „срамота” у српском језику, као и другим језицима, преовлађује самосазнање и самооцењивање.

6.4.1. Ова самосвест се у семантици језика реализује или као критички однос према неповољној ситуацији, кад је у питању „срамота”: *Ја ћу један удариш на Турке, њод срамошћом овом осћашћ нећу; Под срамошћом живи наще њокољење*, или као лична одговорност према етичким принципима и у случају речи *часћи* и у случају речи *срамошћа*. Оба случаја на концептуалном плану повезује сценариј бојног поља, с тим што се у другом случају концепти „част” и „срамота” преклапају. То се и у литерарном језику и у језику фолклора реализу-

је у примерима типа: *часџан јунак*, *часно поџинуџи*, *поље часџи* „бојно поље”, *срамоџа је побеџи с мејдана*, што овим концептима даје универзалну вредност наслеђену из ранијих, античких времена. У овом случају изједначени концепти „част” и „срамота” заснивају се на „унутрашњем стиџу”, који речима са овим значењем даје позитивну конотацију. Осећање стиџа, као самосвесно регулисање сопственог понашања, исто је као и морална норма којом се неко руководи у свом часном понашању. Ова самосвест о личној одговорности пред заједницом јавља се и код носилаца српског језика као морална норма својствена не само војнику него најбољим људима (в. т. 3.1).

6.4.2. Међутим, премашивање мере у самооцењивању када је у питању концепт „част” у семантику речи са овим значењем у домену социјалне сфере уноси негативну конотацију, што показују лексички деривати из оба језика, типа: *častoljubac*; *častoljuban*, *častoljubiv*, *častoljublje*, *častoljupstvo*, *častotražitelj*, *častotvoran*, *častoželjan*, *častoželje*; *часџољубац*, *часџољубив*, *часџољубивосџи*, *часџохлејан*, *часџохлејносџи*, у којима се изразита тежња за јавном промоцијом часних поступака, како показују контекстуални примери из савременог језика, оцењује негативно: *Ласкање сваџда праџи часџољубица*; *Он је часџољубив и осветљољубив*; *Била је и часџохлејна боџаџишица*. У домену интимне сфере лексеме овог типа реализују позитивно значење: *Он је свој по-сао вршио са задовољством и часџољубиво*; *У њему се породило оно илемениџо часџохлејље дјеџиџа да и он буде хоџа*. Лексеме овог типа у српском језику, према подацима Рјечника ЈАЗУ, јављају се од 16. века. Негативна оцена у концепту „част”, који је иначе заснован на позитивним принципима, заснована је на колективном религиозно-филозофском памћењу о хијерархијској уређености света, универзума, са Богом као врхунским, издвојеним бићем, али и на индивидуално-прагматичком искуству грађанске уређености заједнице са идеалом једнакости свих њених припадника.

6.5. Семантика „стиџа” у социјалној сфери, што је евидентно и у речи *часџи* и у речи *срамоџа*, подложна је како негативним тако и позитивним конотацијама, колебајући се између „бешчашћа” и „части”. Семантичке разлике до опозитивних јављају се кад је у питању оцена других. У том случају реч *часџи* може имати само позитивно значење, а реч *срамота* само негативно значење. Ако је у питању самосвест о моралним вредностима, било да је испољена као осећања стиџа, било као осећања части, обе речи *срамоџа* и *часџи* имају позитивно значење (в. значења реализована у сценарију бојног поља, т. 6.4.1). Одсуство самосвести, па и наведених осећања у оба случаја, оцењује се негативно, што показују примери типа: *нечасџан* и *бесраман*, *бесџидан* (исп. Арутјунова: 54—78).

7.0. У српском језику, као и неким другим језицима, нпр. руском, евидентна је и социологизација концепата „част” и „срамота”. Без обзира што се „част” и „срамота” у световном животу схватају

као индивидуалан чин, морална сатисфакција или осуда припада заједници, колективу, па се чак и дели са другима (са ужом или широм заједницом), што показују примери употребе и лексеме *част* и лексеме *срамота*, у којима се човек може поносити или стидети и због себе и због других. Ова социологизација концепата „част” и „срамота” у српском језику, као и у многим језицима, заснована је на новозаветној, хришћанској етици, етици љубави (исп. Максимов 2000: 11).

7.1. Најизразитији вид социологизације ових концепата реализује се у виду бројних етикета, као нарочитој форми опхођења, која се обухвата појмом „мали морал” (термин преузет од Арутјунове). Концепт „стида” почео се проширивати од етике на етикету, са уношењем у концептуални апарат људи и појма „савест” (појма присутног првенствено у хришћанској култури). Тај процес који је ишао напредо са развојем цивилизације све је строжије регулисао форме социјалног понашања. Напредо са грађанским нормама које су регулисале морал, појавио се и кодекс правила понашања формирајући „мали морал” (етикете), чији је циљ да се заштити приватност у комуникацији (исп. Арутјунова: 62). У српском језику у питању су формулаички изрази у којима се речи *част* и *срамота* употребљавају као перформативи различитих говорних чинова: казивања, исказивања части, поштовања; захваљивања на указаној части: *slava i čast nekome (bogu, caru, domaćinu); ocu čast i blagoslov budi; čast i poštenje nečemu; poklon ti s velikom čašću; Slava ti, dika, čast, spasitelju; Neka ti je čast (domaćine)!*; у представљању или ословљавању: *Čast mi je; имам част!*; *Часни суде!*; у заклинању: *частии ми; часна реч (дајем часну реч, на моју часну реч, часне ми речи)*; у клетви: *Sramotna hodila*; у побуђивању осећања стида: *Срамота!* и *Срамота ће било!* и сл. Тако и у српском језику, као и у руском (исп. исто: 62), концепти „част” и „срамота” обухватају цео вредносни комплекс, у коме се етичкој оцени прикључује етикетна и естетска оцена (*лепа част*).

8. На основу свега што смо показали у концептуалној анализи значења лексема *част* и *срамота*, евидентно је да се скала психичке реакције носилаца српског језика у домену етике, морала креће од „стида” до „савести”. Зато се за културу носилаца српског језика може рећи да обједињује оба типа културе: „културу стида” и „културу савести” (термини преузети од Арутјунове),⁸ чувајући тако традицију и античке и хришћанске културе, за разлику од руске културе, која се одређује као „култура савести” (исп. исто: 57). Ако се зна да стид ствара социјалног човека, а савест моралну личност, онда се, бар на основу онога што је показала концептуална анализа речи *част* и *срамота* у српском језику, може рећи да припадници српске културе

⁸ О концептима „стида” и „савести” в. Арутјунова 2000: 54–78, а о појмовима „култура стида” и „култура савести” в. исто: 63–66.

континуирано баштине культуру стида и изграђују культуру савести, и да напоредо развијају и негују лични и друштвени морал.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Арутјунова 2000 — Арутјунова Н. Д., *О стыде и совести, Логический анализ языка, Языки этики, Языки русской культуры*, Москва, 54—78.

Максимов 2000 — Максимов Л. В., *О дефинициях добра: логико-методологический анализ, Логический анализ языка, Языки этики, Языки русской культуры*, Москва, 17—30.

Рјечник ЈАЗУ — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio I, 1880/1882 i XV, 1956, JAZU, Zagreb.*

Речник когнитивних термина (Речник КТ) 1996 — *Краткий словарь когнитивных терминов*, Под общей редакцией Е. С. Кубряковой, Москва.

Речник МС 1973 — *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига пета, Матица српска, Нови Сад.

Ристић — Дугоњић 1999 — Стана Ристић — Милана Радић-Дугоњић, *Реч. Сми-сао. Сазнање (сјудија из лексичке семантике)*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд, 1999.

Скок — Skok Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, 1971, III, 1973 i IV, 1974, JAZU, Zagreb.*

Толстој С. 2000 — Толстая Светлана, *Грех в свете славянской мифологии, Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции*, Сборник статей, Академическая серия, Выпуск 5, Москва, 9—43.

Стана Ристић

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА И КУЛЬТУРА В КОНЦЕПТАХ СЛОВ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

На основании концептуального анализа значения слов *част* (рус. *честь*) и *срамоша* (рус. *позор*) в настоящей статье выявлены, наряду с их универсальными характеристиками, основные особенности национальной этики и культуры у носителей сербского языка.

Автор пришел к выводу, что этические концепты „честь” и „позор”, в сербском языке в социальной сфере основываются на противоположных принципах, проявляющихся в общей оценке „хорошо/плохо”, а также и в различных способах регуляции отношений между членами общества. Концептом „честь” охвачена внешняя регуляция отношений, в проявлении которой главная роль принадлежит другим лицам (т. е. социуму), в то время как концепт „позор” главным образом связан с внутренней, а лишь только вторично, с внешней регуляцией отношений, где подчиненный статус носителя отрицательной оценки в основном обусловлен собственным ощущением стыда и униженности, а вторично и оценкой другими лицами (т. е. социумом). Вопреки тому, на основании значений, реализующихся в интимной сфере, концепты „честь” и „позор” в сербском языке пересекаются, вследствие чего лексемы *част* и *срамоша*, принадлежат общему семантическому полю „внутреннего стыда”. Концепты „честь” и „позор” в сербском языке характеризуются тем, что в социальной сфере пересекаются с концептом „совесть” (серб. *савест*), а в интимной сфере с концептом „грех” (серб. *грех*).

Результаты концептуального анализа значения лексем *част* и *срамоша* показывают, что психическими реакциями, принадлежащими сферам этики и морали, у носителей сербского языка охвачена широкая гамма от „стыда” до „совести” и „греха”.

Из сказанного следует, что культура носителей сербского языка объединяет культуру стыда и культуру совести (по терминологии Н. Д. Аругюновой), сохраняя тем самым традиции античной и христианской культур, в отличие, например, от русской культуры, которая определяется как культура совести. Если согласиться с мнением, что стыд формирует человека как социальное существо, а совесть его моральную личность, то на основании результатов, полученных концептуальным анализом слов *časī* и *sramoša* в сербском языке, можно утверждать, что носители сербской культуры в сфере частной, а также и в сфере общественной морали хранят традиции культуры стыда, развивая притом и культуру совести.